

KERESZTÉNY-RÓMAI LÁDAVERETEK SZENTENDRÉRŐL.

A BUDAPESTI PAZMANY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM keresztény régészeti és művészettörténeti szemináriumának gyűjteménye őriz több bronzveretet, melyek korábban a szentendrei Péchy-gyűjteményhez tartoztak. Az eredetileg faszekrénykének díszítésére szolgáló bronzlemezek hiányosan és nem jó állapotban maradtak reánk. A faládika előoldalát még több lemeznek kellett borítania, mint amennyi az 1. *képünkön* látható, amelyen a lemezek összeállítása önkényes s nem bizonyos, hogy megfelel az eredeti állapotnak.

Ezek a bronzlemezek már évekkel ezelőtt egy késő-római téglasírból kerültek elő Szentendrének azon a helyén, a *Római temető-utcában*, ahová a római telep és tábor, *Ulcisia castra*, későbbi nevén *castra Constantia* IV. századi temetőjének egy része esik. A ládaverettel együtt még három bronz karperec került ki a sírból, az egyiken arany lemezekből összerakott díszítések voltak. Ezen a helyen mi is újabban több késő-kori sír maradványait találtuk meg. Ezek a sírok összefüggésben vannak azzal a nagy temetővel, melynek egy részét 1928. év december havában és 1929. év elején ásattam fel. Az általam feltárt sírok legtöbbszörre földbeásott s kőlapokból összeállított sírok voltak s a sírok oldalaiul korábbi, I—III. századból származó sírköveket használtak fel, hasonlóképp a császári (Komárom m.) sírokhoz, melyekben szintén voltak bronzlemezzel díszített ládikák.¹

A 2. számú *képünkön* az eredeti nagyságban visszaadott lemezen fent két vonal közt indadíszítés látható, alatta kerek medaillonban (átm. 3.2 cm) a *meztelen Dániel oránsállásban két oroszlán között áll*. Dániel csípőjét vékony szalag fogja át, mely jobb oldalon lebegve eláll. Magán a felvételen ez nem is látszik, e vékony kis szalag meztelenségét nem takarja el. Dániel lába

¹ Mahler *Arch. Ért.* XXII (1902) 24. sk. old. — A szentendrei sírkövekről már megemlékeztem a *Pannonia* 1935. 4—6. számában.

alatt a lezárás nem egyenes vonal, hanem kerek sziklával van jelezve. A lemez bal oldalán hat apró lyuk látható, melyek azt mutatják, hogy e lemez felé egy függőleges másik lemezt szegelek fel, valószínűleg a felső részen látható indadíszítésű határoló keskeny sávot.

Ez alatt egy rosszabb fenntartású és hiányos lemezen medaillonban a balra néző gyermek Jézus térden alul érő tunikában látható. Felső köpenyének egyik vége bal vállán lóg le, míg a másik végét bal kezében fogja. Jobb kezében vessző, melyet egy hosszú hajjal ábrázolt női arcú múmia felé tart. Ebben a jelenetben *Jairus leányának, vagy a naimi özvegy fiának feltámadását látjuk inkább, mint Lázárét*. A lemez alján hat lyuk látható, valamint a lemez bal oldalán a múmia is két helyen át van lyukasztva. Így e részekre is egy másik lemezt szegezhettek rá. A körön kívül bal oldalon apró nyom elárulja, hogy oda még valami trébelve volt s a lemezt később vágták ily keskenyre. Ez a körön kívül lévő nyom egy apotropaionszerű tárgy nyoma lehet, milyenek a pannoniai keresztény ládavereteken szerepelnek. Egy balra haladó delfin-fej részletét vélem benne felismerni, amilyen pl. az egyik császári sír lemezén is látható (l. 7. kép). Ez az alsó rész, a feltámasztási jelenet a Dániel-jelenettel közös lemezt nem alkothat. Ez világos is, ha összevetjük a következő lemezzel, mely épen maradt meg.

Ezt a lemezt (3. kép) fent és lent két-két kiemelkedő vonal közt haladó indadíszítés határolja s a magassága 9.2 cm. Ilyen magasak lehettek ládánkon a keresztény jelenettel trébelt lemezek, ami világosan bizonyítja, hogy az előbbi két medaillon nem tartozik össze s a Dániel-jelenet alatt más valami ábrázolásnak kellett szerepelnie. Ezen a teljes magasságát megőrző lemezen felül kerek medaillonban a balra néző gyermek Jézus ujjas tunikában áll. Felső köpenyének egyik vége bal vállán lóg le, a másik végét bal kezével fogja, de irattekercset is kellett ebben a kezében tartania, melynek mind a két vége jól kivehető. Jobbját kiterjeszti egy a levegőben ábrázolt kosár felé, melyben öt kör alakú kenyér vehető ki. Két oldalán egy-egy kosár, tele hasonló kenyérrel, a jobboldali kosár nagyobb. Ez a jelenet a *kenyér megsokasításának* az ábrázolása. A medaillon keretén kívül jobb oldalon fent apró nyom mutatja, hogy itt még valami volt, hasonlóképp a feltámasztási jelenet delfin töredékéhez.

Az alsó medaillonban, melynek átmérője 28 mm, egy jobbra néző, álló *Hercules* látható. Szakállas típus, jobbjaiban buzogányt,

baljában hosszúkás ovális pajzsot tart maga elé. A medaillon körben haladó felírata nem teljes a lemez csonkasága miatt:

INVICTO CONSTANTINO — FELIC!..... ANTI

A kb. 7 betűnek megfelelő hiány kiegészítése (TRIVMPH)ANTI-ra lehetséges, de nem bizonyos. A medaillonon kívül, bal felső oldalon látszik a verőtő szélének nyoma is, mely rávilágít a technikai eljárásra. Mindegyik jelenet számára külön tő állt rendelkezésre és azokat tetszés szerint állították össze.

A 4. *képünk* nagy medaillonjának átmérője 62 mm. Magas hátú trónuson egy balra néző fiatal, szakálltalan alak ül, kinek tartása Jupiterével egyezik meg. Felső teste meztelen, jobbában a földgömbön álló szárnyas Victoriát tartja, aki két kezével koszorút nyújt feléje, baljával kormánypálcájának felső végét fogja. Lábainál bal oldalon sas, csőrében koszorú, jobb oldalán keresztbe tett két ovális alakú pajzs, köztük egy lándzsa emelkedik a magasba. A medaillonban alul a vízszintes lezárás alatt villámcsóva látható.

A medaillon bal oldalán alul egy kis kerek medaillonban jobbra néző portrait, melynek vonásai Constantinus 320 körül vert pénzeivel egyeznek meg.

Az 5. *képünk* medaillonja, mely nagyságban megegyezik az előzővel, nem teljes. Bal felső oldalán egy hajó látható. Ennek a hajónak a jobb oldalán felemelkedő orra van, oldalán négy evező. Benne két jobbra néző, álló alak, fejükön katonasisakkal. Az első alak kezét üdvözlésre emeli. Mögöttük lándzsák láthatók. A két alak közt egy ülő alaknak, az evezősnek a feje vehető ki. Ezzel a hajóval szemben egy másik hajónak csak az elülső része maradt meg. A két hajó szembe fordult egymással. A második sorban a baloldali hajó balra halad. Oldalán öt evező, hátul kormánylapát. Benne négy alak áll sisakosan, kezükben hosszú lándzsát tartanak, három evezős alaknak pedig a feje látszik. Ennek a sornak a második hajója követi az első. Mivel a lemez csonka, csak négy evező látszik, a hajóban két sisakos alak, az első lándzsája s egy ülő evezős feje maradt meg. A harmadik sorban három jobbra menő kis hajó látszik két-két alakkal. A hajók közt az üres helyeket hullámos vonalak töltik ki, melyek a tenger felületét jelképezik. Így itt hadihajók díszes felvonulását látjuk, melyek S alakban vonulnak az első sor jobb oldalának csonkán maradt hajója felé. A medaillon felső részén gyenge nyom árulja el, hogy ott még volt valami ábrázolás.

Az 1. képünkön a két nagy medaillon közt egy vékony lemez látható, mely függőleges vonalakkal részekre (téglalap-alakú mezőkre) van osztva. A jobb oldali kis mezőben egy ornamens, a bal oldali kettőben állatalakok, szarvas, kutya (?) vehetők ki. Ennek a lemeznek a hátoldalát a 6. képünkön adjuk, mely mutatja, hogy a lemezek negatív hátoldala sok esetben jobban maradt meg, mint a domború, díszes előoldal. A hátoldalak, különösen a hajójelenetnél, nagyban segítségül voltak az előlapok ábrázolásainak pontos értelmezésénél.

Az 1. képünkön két oldalt dudoros körkiemelkedések láthatók, közéjük a szegek számára szolgáló lyukakkal. Baloldaliakat indadíszítés szegélyezi.

Hazánk területén előkerült ládaveretek közt darabunkat külön hely illeti meg. Jelentősége a keresztény ábrázolásoknak a pogány mitologia, a hadi jelenetek és a császárkultusz emlékeinek találkozása által figyelemre méltó.

A keskeny lemezek (2., 3. képek) keresztény jelenetei magukon viselik a keresztény szepulkrális gondolatkörhöz való ragaszkodást. A jelenetek a katakomba-festészet, az itáliai és délgalliai keresztény szarkofágok hasonló jeleneteihez állanak legközelebb. Ezekhez a keresztény jelenetekhez a mintaképeket Róma-város keresztény művészete vagy egy tőle függő és Pannóniához legközelebb eső központ szolgáltathatta.

Dániel meztelenül van ábrázolva, csak csípőjén van átkötve egy vékony szalaggal. Így a mi ábrázolásunk is a kivételek közé tartozik. Az ismeretes ládaveretek közül a császári teljesen meztelenül ábrázolja² (7. kép), az intercisai darabok közül a mainzi Central-Museum³ (8. kép) és a budapesti Nemzeti Múzeum példányainál⁴ a jelenetet két oldalt egy-egy fa szegélyezi. A vermandi vereten is meztelen⁵ (10. kép), míg a bonni Provinzialmuseum ládaveretén a Dániel-jelenet mellett Habakuk is szere-

² Hampel, *Arch. Ért.* XXII. (1902) 39. old. 11. kép; Supka, *Frühchristliche Kästchenbeschläge aus Ungarn*. Röm. Quartalschrift 27 (1913) S. 162. ff. Fig. I.

³ Vollbach, *Metallarbeiten des christlichen Kultes in der Spätantike und im frühen Mittelalter*. (Kataloge des Röm.-Germ.-Central-Museums) 1921. Taf. II—III.; Vollbach, *Kultgeräte der christlichen Kirche im frühen Mittelalter*. (Kulturgeschichtliche Wegweiser durch das Röm.-Germ. Central-Museum No 9). Fig. 15.

⁴ Supka, *id. m.* Fig. IV.

⁵ Danicourt, *Rev. arch.* 1886. p. 91 fig. 19.

pel⁶ (11. kép). A mi Dánielünknel ez a vékony szalag a meztelenséget nem takarja el, mint a perizomával ellátott ábrázolásoknál, pl. az algériai Dániel-fésűn. Ez a tiszta nyugati ábrázolási mód, vele szemben a keleti és egyiptomi Dánielt rövid ruhában, rendszeren övnél átkötött tunikában jelenteti meg,⁷ pl. a noarahi zsinagóga mozaikján,⁸ a podgoritzai csészén,⁹ több galliai és Rajna-vidéki üvegedényen¹⁰ és fésűkön (pl. achmimi-fésűn).¹¹ A római katakombák falfestményein is csak a legrégebbi három ábrázolás ruhás, míg a többiek, a perizomásokat is beleértve, meztelenül adják vissza. A két oroszán ábrázolása a lemezünkön is Rómára utal. Szimmetrikusan kétoldalt ülve néznek Dániel felé. Csak a IV. század második felében találkozunk olyan Dániel-ábrázolásokkal a Coemeterium maiusban,¹² hol az oroszánok elfordulva ülnek és csak fejüket fordítják vissza Dániel felé. Ez az utóbbi ábrázolás, valamint az oroszánok nagyobb száma mellett Dániel vagy perizomával vagy teljesen felöltözve van ábrázolva s a keleti típusnak felel meg, mely a spanyol miniatűrökön is fellelhető.¹³

A Dániel alatt lévő jelenetet meghatározni nehéz. Ha a lemezen nem láttam volna a halott fejét, akkor Mózesre is gondolhatnánk, amint pálcájával megüti a sziklát. Mózes ilyenkor a ládavereteken sajátos módon van ábrázolva s első tekintetre felismer-

⁶ Achelis, *Denkmäler altchristlicher Kunst in den Rheinlanden*. Bonn. Jahrbücher 126 (1921) Taf. XI, 2; Volbach, *id. m.* Taf. IV, 9; Neuss, *Die Anfänge des Christentums im Rheinlande* (Rheinische Neujahrsblätter II) 1923. Abb. 28.; Lehner, *Führer durch das Provinzialmuseum in Bonn*² 1924. Taf. XXVIII.

⁷ Dániel keleti és nyugati ábrázolási módjaira v. ö. Strzygowski, *Oriens Christianus* 1911 S. 83, vele szemben G. Stuhlfauth, *Byz.-neu-gr. Jahrb.* II. (1921) S. 413 ff. — Neuss, *Ikonographische Studien*. Zeitschrift für christliche Kunst XXVIII (1915) S. 109—111; XXIX (1916) S. 18. Anm. 3. S. 74; Neuss, *Die Anfänge des Christentums...* S. 42—43.

⁸ *Rev. bibl.* 1919. p. 532 s. 1921, 442, 572; *Zeitschrift f. N. T. Wiss.* 1921. S. 252.

⁹ Kaufmann, *Handbuch*³ (1922) Abb. 304; Wulff, *Altchr. und byz. Kunst*. I. Abb. 55.

¹⁰ Neuss, *Die Anfänge...* Abb. 3, 4, 6, 8, 19. Az aranybetétes poharak ruhás Dániel ábrázolásaira l. Vopel, *Die altchristliche Goldgläser* S. 66—67.

¹¹ Strzygowski, *Koptische Kunst*. Taf. XVII.

¹² Wilpert, *Malereien*. Taf. 166, 169.

¹³ Neuss, *Zeitschr. f. christl. Kunst* XXVIII (1915) S. 111; Neuss, *Die Anfänge des Christentums...* S. 43.

hető: a víz, mely előtör a sziklából, csavart vonalban van visszaadva és körülkeretezve (lásd 8. és 9. ábrákat). Lázár az ismert bronz ládavereteken hasonlóképp a katakomba-falfestményekhez és a szarkofágok jeleneteihez mindig aediculában van ábrázolva, így látni ezt az egyik intercisai¹⁴ (9. ábra) és az összes nyugati ládavereteken. Mivel ez a jelenet így Pannoniában is szerepel, feltehetjük, hogy a jelen alkalommal a Lázárétól eltérő másik feltámasztási jelenet ábrázolásával találkozunk, mely így a Jairus leányának és a naimi özvegy fiának ismeretes feltámasztási jeleneteitől eltérne, s leegyszerűsített ábrázolás lett.

Ilyen egyszerűsített jelenetek láthatók a Rath-gyűjtemény egyik üvegpoharán¹⁵ kétszer egymás után, melyek közül az egyikben Neuss Lázár feltámasztását, a másikon egy másik feltámasztást, talán Jairus leányáét látja.¹⁶ Becker szerint azonban az is lehetséges, hogy mind a két feltámasztási jelenet Lázárra vonatkozik.¹⁷ A Sammlung-Niessen kis bronzveretén Lázár mezetenül van ábrázolva hosszú hajjal.¹⁸ Így szerepel a trieri Paulinus-szarkofág¹⁹ és az egyik vermandi vereten,²⁰ de állandóan aediculában. Ezek szerint a mi veretünk női kinézésű mumiáját Lázárra is magyarázhatjuk, de az aedícula hiánya ennek ellent is mondhatna.

A másik keskeny lemezen (3. kép) a kenyerek megsokszorozásának jelene csak a pannoniai ládavereteken fordul elő és miként az előző két jelenet, ez is Róma-városi mintaképektől függ. Erre utal a gyermek Jézus ábrázolása.²¹ Annál meglepőbb azonban, hogy ezek közt a keresztény jelenetek közt ott találjuk Hercules ábrázolását is körirattal, mely Nagy Constantinusra vonatkozik.

Commodus korában látjuk első ízben Hercules tiszteletének

¹⁴ Supka, *id. m.* Fig. II.

¹⁵ Kisa, *Gläser der Samml. vom Rath*. S. 51. Abb. 24; Kisa, *Das Glas im Altertume*. Abb. 259.

¹⁶ Neuss, *Die Anfänge des Christentums...* S. 51. Abb. 24.

¹⁷ Becker, *Byz.-neugr. Jahrb.* III. (1922) S. 201.

¹⁸ *Sammlung Niessen* I. S. 187. No 3664 Abb. auf S. 234.; Neuss, *id. m.* Abb. 52.

¹⁹ Volbach, *Metallarbeiten...* S. 81–82 Taf. IV; Neuss, *id. m.* Abb. 30.

²⁰ Neuss, *id. m.* Abb. 29. Egy másik vermandi vereten is aediculában szerepel (lásd 10. ábránkat). Danicourt, *Rev. arch.* 1886. p. 91, fig. 19.

²¹ Sauer, *Das Aufkommen des bärtigen Christustypus in der frühchristlichen Kunst*. Strena Buliciana. S. 304 ff; Schultze, *Christus in der frühchristlichen Kunst*. Strena Buliciana. S. 332 ff.

nagymérvű kifejlődését.²² A Commodus-Hercules kultusz brittaniai nagyarányú elterjedéséhez²³ hasonló volt a pannoniai is. A pannoniai mitologikus domborművek nagyon sok Hercules-jelenete ezzel van kapcsolatban.²⁴ Sok szobormű és fogadalmi felirat is megőrizte emlékét. Hercules császári kultuszának közbeeső, változó intenzitású megnyilvánulása mellett a tetrarchia kora hozott be ismét egy fellendülő tiszteletet. Az éremképek nagyszámú Hercules ábrázolásai hű kifejezői ennek az irányzatnak s ezzel a korról hozta kapcsolatba Vopel is az aranylemez-betétes poharakon jelentkező több Hercules ábrázolást.²⁵

Lemezüink Herculese elűt az ismert ábrázolásoktól.²⁶ Az érmek gazdag sorozatában sem találjuk párját.²⁷ Felfogásban azon érmek Mars ábrázolásaihoz kapcsolódik, melyeken a jobbra lépő hadisten pajzzsal szerepel és fegyverrel van felszerelve s ilyenkor, mint az érmek feliratai mutatják (pl. VIRTUTI EXERCITUS stb.) a hadi bátorság, a hadsereg bátor szellemének szimboluma. Az éremképeken a Hercules neve mellett szereplő jelzők a császár személyéhez kapcsolt *virtus perpetua* kifejezői általában.

Hercules hőstetteinek ábrázolásai szerepelnek Nagy Constantinus korai érmein is,²⁸ de a korábbi érmek ismert típusaival.

Egy arany fibulán a turini múzeumban, *Constantine Caesar vivas! Herculi Caesaris, vifincas!* felirat olvasható.²⁹ Itt a *Herculius*

²² V. ö. Cesano, Ruggiero, *Diz. epigr.* III. 722 seq. Korábbi időszakra Roscher, *Lex.* 2982 f.

²³ Rostovtzeff, *Commodus — Hercules in Britain.* Journ. of. Rom. Stud. XIII (1923) S. 91 ff.

²⁴ Oroszlán, *Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannoniai síremlékeken.* 1918 (Diss). 26 sk. old. a korábbi emlékek irodalmával; Oroszlán, *Arch. Ért.* XXXVIII (1918—1919) 38 sk. old.; Hekler, *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve* II (1927) 82. old.; Nagy L., *Arch. Ért.* XLII (1928) 92. old.

²⁵ Vopel, *Die altchristliche Goldgläser.* S. 28—31.

²⁶ V. ö. Schweitzer, *Herakles*; Mattheis, *Ath. Mitt.* XXXIX (1914) S. 104 ff; Lippold, *Jb. d. I.* XXXVII (1922) S. 1 ff. további irodalommal; Bayet, *Mél d'arch. et d'hist.* 46 (1929) p. 1 seq.

²⁷ Hercules pajzzsal tudomásom szerint csak a Cynossal való küzdelemkor van felszerelve a görög vázaképeken. V. ö. Daremberg-Saglio, *Dictionnaire* II. 105, 106 not. 6.; Roscher, *Ausführl. Lex.* I. S. 2183. — Egy orange-i applikált díszű edényen, mely Hercules halálát ábrázolja, szerepel a hős mellett egy pajzs. Déchelette, *Les vases céramiques ornées de la Gaule romaine.* II. 267. No 60.

²⁸ Cohen,² 272—279.; R. Bräuer, *Zeitschr. für Numismatik* 28 (1910) S. 35 ff. Taf. II—V.

²⁹ Dessau, 681.

Caesar maga Constantinus, aki a *Herculius* dinasztiával való kapcsolát meg is tartotta mostohaapjának, Maximianusnak haláláig. A vele való szakítást, a misztikus-dinasztikus kötelék felbomlását, mely őt a *Herculius* dinasztia megalapítójához fűzte, azzal is kimutatta, hogy származását ezentúl Claudius Gothicustól vezette le és *Hercules* helyére a győzhetetlen *Sol*-t ültette.³⁰ De a mi később-kori ládaveretünkön Hercules ábrázolása a felírás alapján mégis csak a császárra vonatkozik. Az ismert panoniai ókeresztény ládavereteken, azokon a lemezszelvényeken melyeken keresztény ábrázolások vannak, pogány mitologikus jelenet sohasem fordul elő. Így látni ezt a mi két függőleges irányú lemezünkhöz hasonló császári darabokon (7. kép), valamint az intercisai lemezeken is (9. kép). A szentendrei láda *Hercules*-ábrázolása különben is abban a korban készült már, mikor Hercules hivatalos tisztelete megszűnőben volt, de még nem tűnt el egészen. Az *ara a Sancta Maria in Cosmedin*-nél talált feliratok utolsója Kr. u. 321-ből való (*C I L VI*, 315), s Constantinus az utolsó császár, aki érmein még Herculest szerepelteti.³¹ A pogány gondolatvilágban a Hercules személyével jelzett *virtust* a provinciális mesterember még mindig Hercules új típusú ábrázolásával gondolta legmeggyőzőbben kifejezni, keresztény jelenetek között is s ezáltal a császár keresztény-bajnoki mivoltát kidomborítani. *Keresztény gondolat, pogány kifejezési eszköz!* A keresztény-pogány szinkretizmusnak egy oly nem hivatalos megnyilvánulása ez, mint amilyen egy sirmiumi veretű arany hátlapján is fellelhető, hol SOLI INVICTO COMITI felírás alatt a császár Krisztus-zászlóval áll és *Sol invictus* kezével protegálja.³²

A Hercules-medallion feliratát nézve, a 4. sz.-ú képünk Jupiter tartású fiatal, szakálltalan alakjában is a győzelmes császárt kell elképzelnünk. Ez a Jupiter-alak közismert, megegyezik a Phidias olympiai Zeus-szobrának típusával. Ez a típus a római érmeiken a Kr. u. IV. század első évtizedeiben is tovább élt, de megváltozott arckifejezéssel. Medaillonunkon az alak jobb olda-

³⁰ J. Maurice, *La dynastie solaire des seconds Flaviens*. Rev. arch. 1911. p. 377 seq.; E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches* I (1928) S. 132.

³¹ V. ö. Cesano, *id. h.* p. 691. 320 után már aligha fordul elő Hercules vagy más pogány istenség a pénzekben. (Csak Isis, Serapis és Anubis szerepelnek a különleges, alkalmi, VOTA PUBLICA feliratú rézvereteken Gratianusig.) Alföldi András szíves közlése.

³² Hirsch, XXXIV *Auktionskatalog* 1914. Taf. XLV, 1564. Alföldi András szíves közlése.

lán a két keresztbe tett pajzs és dárda mint trophaeum szerepel. Ily ábrázolásban csak a győzedelmes császárral találkozhatunk, aki pl. egy bronz medaillonján is két földön ülő fogoly közt mint Jupiter jelenik meg hasonló tartásban EXVPERATOR OMNIVM GENTIVM felirattal.³³

Egy másik medaillonon Constantinus mint Jupiter fogadja fiát, a háborúból hazatérő Crispust, aki atyjának a földgömbön álló főnixmadarat nyújtja át, lábainál pedig egy párdúc ül. A felirat GLORIA SAECULI VIRTUS CAESS.³⁴

Ezenkívül egy kis medaillonban magának Constantinusnak a portraitját is láthatjuk, mely Alföldi véleménye szerint a 320 körüli pénzek típusa után készült ³⁵ (4. kép).

Lehetetlen ezek után észre nem vennünk, hogy ládaveretünkön a díszítések közt milyen uralkodó szerep jut Constantinus császár dicsőítésének. A pogány császár-kultuszt a keresztény korban sem lehetett egyszerűen megszüntetni. Constantinusnak a Pons Milvius-nál Maxentius felett aratott nagy győzelme nemcsak a római diadalíven szerepel, vagy a cherchel-i töredéken.³⁶ A keresztény szarkofágművészetben is a Constantinus-kori békeidőre esik a legtöbb olyan ábrázolás, mely a faraó pusztulását a Vörös tengerben és Mózes népének megmentését ábrázolja. Becker mutatta ki, hogy ezeknek az ábrázolásoknak legszebb példányai Rómában és Arlesben fordulnak elő nagy számban, van egy Panno-

³³ Gneccchi, *I medaglioni romani*. Tav. 150, 1.

³⁴ Baumeister, *Denkmäler*. Abb. 456; Maurice, *Numismatique Constantini* I. table. IX. 7; Gneccchi, *id. m.* tav. 150, 2.

³⁵ Constantinus portraitjaira v. ö. Witte, Dölger, *Konstantin der Grosse und seine Zeit*. S. 264. — Kis medaillonokban portraidok alkalmazása közkedvelt a bronzlemezeken. Előfordulnak már a *tensa capitolinán*, melyet Staehlinnal szemben a Kr. u. III. század első felébe helyezek (Staehlin, *Roem. Mitt.* 21 (1906) S. 352—386; Stuart Jones, *A Catalogue of the Ancient Sculptures preserved in the Municipal Collections of Rome. The Sculptures of the Palazzo dei Conservatori* 1926. p. 179—187. plate 68—73). Ilyen portraidok ismeretesek a III. századból a Museo delle Termeben (Staehlin, *Roem. Mitt.* 21 (1906) S. 85—86), a pannoniai bronzlemezeken is gyakoriak, sok van a zágrábi múzeumban is. Szerepelnek ládavereteken, pl. az intercisiaikon és az egyik vermandi-n, melyeket Eck (*Les deux cimetières Gallo-Romaines de Vermand et de Saint Quentin*. Paris 1891. pp. 105) Nagy Constantinusra és Faustára magyaráz, de Becker [*Byz.-neugr. Jahrb.* IV. (1925) S. 89] ezt nem tartja elfogadhatónak, (Neuss, *id. m.* Abb. 28). Lásd. 8. és 10. képeinket.

³⁶ *C I L VIII* 9356; Dessau, 686.

niához közel Spalatoban is s Constantinussal, az „Új Mózes“-sel függenek össze.³⁷

Pannoniában a Constantinus-féle nagy tiszteletnek az oka egyrészt a keresztény vallás érdekében kivívott győzelmei. De azonkívül mint győzelmes imperator Pannoniát megszabadította az oda betört barbároktól, a limest megerősítette³⁸ s uralkodása egy új virágzás, utolsó fellendülés korszaka.

Az 5. képünk jelenete más ismert ládavereten nem fordul elő. Az ismeretes antik falfestmények és mozaikképek sem adnak felvilágosítást.³⁹ Közelebbi támpontot csak az érmek nyújtanak, de ezek közt sem gondolhatunk az antik kikötőket mutató ábrázolásokra, mert ezeknél a kikötők építészeti része az érmek kere-tén mintegy köralakban szokott ábrázolva lenni.⁴⁰ A medaillonok közt azonban előfordul rokon ábrázolás. Első sorban Commodus 190-ben vert bronz medaillonjára utalunk⁴¹ (13. kép). Ezek hát-lapja VOTIS FELICIBUS felirattal van ellátva s Vogt szerint a Sarapis védelme alatt érkező alexandriai és afrikai gabonaszál-lító flotta érkezését ábrázolja, mely Rómát a 189-ben ért éhínség-től mentette meg. Sarapis a nagy vitorlával ellátott hajó kormá-nyánál ül modiuszal a fején. A parton a pharos mellett két alak áll, kik közül a jobboldali, a császár áldozatot mutat be s mel-lette fekszik a tenger istenének feláldozott bika.⁴² Ez az ábrázolás

³⁷ Becker, *Konstantin der Grosse, der „neue Moses“*. Die Schlacht am Pons Milvius und die Katastrophe am Schilfmeer. Zeitschr. f. Kirchengesch. XXXI. (1910) S. 161 ff; U. a., *Protest gegen den Kaiserkult und Verherrlichung des Sieges am Pons Milvius*, Dölger, Konstantin der Grosse und seine Zeit, S. 155 ff. — V. ö. J. Lassus, *Quelques représentations du „Passage de la Mer Rouge“ dans l'art chrétien d'orient et d'occident*. Mélanges d'archéologie et d'histoire XLVI (1929) p. 159. seq.

³⁸ Schmidt, *Gesch. der deutschen Stämme* I. S. 82; Alföldi, *Zeitschr. f. Num.* XXXVI. (1926) S. 161. ff; Stein, *id. m.* S. 197.

³⁹ V. ö. Reinach, *Répertoire des Peintures des Grecques et Romaines* pp. 273.

⁴⁰ V. ö. Lehmann-Hartleben, *Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres*. Klio, Beiheft XVI Taf. I; Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*. Taf. 96. 7—9.

⁴¹ Cohen,² 933—997; Froehner, *Les méd. de l'emp. rom.* p. 124—125; Gnecci, II 89. 6—8; Vogt, *Die alexandrinischen Münzen* I S. 155. Taf. IV. 5; Bernhart, *id. m.* Taf. 28. 4.; *Trierer Zeitschrift* III (1928) S. 197. Fig. 26.

⁴² Vogt, *id. m.* S. 155. — Alföldi András volt szíves ezekre a medaillonokra figyelmeztetni, a londoni példány gipsz másolatát is rendelkezésemre bocsátotta, mely után a 13. képünk készült. Alföldi szóbelileg közölte, hogy nem fogadja el Vogt megállapítását, s ezen medaillonon nem lát történeti eseményt, mert akkor a VOTIS FELICIBUS felirat helyett az eseményre

hasznló felirattal és $\frac{I}{SIS}$ verdejelzéssel előfordul Diocletianus pannoniai sisciai veretű bronz medaillonján is, mely Commodus példányait utánozza⁴³ (14. kép).

A mi lemezünk töredékes medaillonjának kiegészítését hasonlókép kell elképzelnünk. Az első sor baloldali hajójában lévő első álló katona-alak üdvözli a csonka hajóban álló császárt. A medaillon felső részén pedig vagy a tengerpart városfallal, vagy egy pharos volt ábrázolva.⁴⁴

Nagy Constantinus korában ilyen tengeri esemény a vihartól tönkrevert Licinius-flottával szemben álló Constantinus-flotta ábrázolása lehetett, melyet a császár fia, Crispus vezényelt. Ez az esemény, mely 324-ben Bizancot Constantinus kezére juttatta, a keresztények szemében a Gondviselés cselekedete volt, mely vihart küldött az ellenségre.⁴⁵ A Crispus-féle flotta ábrázolásához a ládaveret mestere a sisciai veretű Diocletianus medaillonnak hátlapját vehette mintaképül. — Ez a magyarázat legjobban is felelne meg ládavereteink más, Constantinussal kapcsolatos ábrázolásai mellett.⁴⁶

LÁDAVERETÜNK ISMERTETÉSÉNél többször említett *pannoniai jelző egy egész csoport megkülönböztetésére szolgál*.⁴⁷

Ezek között a ládaveretek között a pogány mitológiából vett ábrázolásokkal ékeseké a nagyobb szám. Valamennyit sírban ta-

utaltak volna a felirattal. Ebben ő vallásos jelenetet vél felismerni, mely Sarapis és Isis tiszteletével kapcsolatban egy katonai hadihajókat is magában foglaló díszes felvonulást ábrázol.

⁴³ Cohen² 529; Gnechi II. tav. 125, 10.

⁴⁴ Az éremképek ebből a korból nem adnak hasonló ábrázolást. V. ö. Cohen² VIII. Constantinople 13; Constantin II le Jeune 197.

⁴⁵ K. Ritter von Landmann, *Konstantin der Grosse als Feldherr*, Dölger, *Konstantin der Grosse u. seine Zeit*. S. 153.

⁴⁶ A Constantinus-dinasztia egyik tagjára vonatkozó jeleneteket ábrázol a jó Pásztor-ábrázolás mellett a berlini Völkerkunde Museum egyik kiadatlan intercisai verete is. Említést tesz róla Volbach, *id. m.* S. 24.

⁴⁷ A Magyarországon talált ládavereteknek máris gazdag irodalmuk van. Paulovics István jelenleg egy önálló műben készíti elő az összes magyarországi leletek ismertetését s ebben a sorozatban a még kiadatlan veretek (főleg pogányok!) legalább is olyan számmal lesznek képviselve, mint a kiadottak. Nem tartjuk azonban feleslegesnek, ha addig is, míg ez a mű megjeleNIK, legalább jegyzetben adjuk a már kiadott darabok főbb irodalmát:

Engelmann, *Roem. Mitt.* XXIII (1908) S. 349—367. Ugyanez magyar nyelven *Arch. Ért.* XXVIII. (1908) 238—250). Itt röviden ismerteti az 1908 előtt talált és a Magyar Nemzeti Múzeumba került ládaveretek irodalmát is.

lálták s koruk a Kr. u. IV. századba esik. Pontosan közli a velük talált érmek korát Engelmann s ezekből megállapítható, hogy a IV. század közepétől kezdve jelentkeznek nagyobb számmal. A legújabb kisárpási sírok leletei (érmek és más tárgyak stb.) is megerősítik ezt.⁴⁸ A szentendrei ládaveret korára az a késő-római temető is rámutat, melyben találták. De maguk a szentendrei veret díszítései szűkebb időpontot is adnak, ami a készítést, — nem pedig a sírba-helyezés korát illeti. Constantinus császár kis portraitja s a feliratos Hercules ábrázolás mellett a hajófelvonulás, melyet mi Crispus vezérletével hoztunk kapcsolatba, a Kr. u. IV. század III. évtizedét jelöli meg. Valószínűleg 324 és 326 közt készült. Crispust apja Polában 326-ban megölette s nem látszik valószínűnek, hogy a császárral szemben tanúsított loyaltást megsértsék egy Crispussal kapcsolatos esemény későbbi megörökítésével.

Ládavereteket ismerünk keletről és nyugatról is. A keletiek közt keresztény ábrázolás nincsen.⁴⁹ A pergamoni darabot nem számíthatjuk ide.⁵⁰ Technikailag azonosak a pannoniaiakkal, de művészeti szempontból egymással kapcsolatba nem hozhatók. Más, — egy keleti gyár termékei. — Rómából csak egy jó Pásztor-t ábrázoló veretet ismerek.⁵¹

A nyugati ládaveretek keresztény jelenetes darabjai kevés

Kenner, *Die archäologischen Funde römischer Zeit in Wien* 1897. Separatabdruck aus Band I der „Geschichte der Stadt Wien“. S. 74—75, Fig. 71—73.

Rhé, *Muzeumi és Könyvtári Értesítő* I (1907) 189—191. old.

Supka, *Arch. Ért.* XXXIV (1914) 11—12. old.

Kuzsinszky, *A Balaton környékének archaeológiája* 1920. 178—179. old. 216. kép.

Volbach *id. m.* S. 22 f.

Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien* II (1926) Taf. X, 1.

Lovas, *Arch. Ért.* XLI (1927) 204—209. old., 103—107. képek.

Paulovics, *Arch. Ért.* XLI (1927) 202—204. old.

A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai V. Tíz év szerzeményei 1919—1928. 110. old.

Krüger, *Trierer Zeitschr.* IV. (1929) S. 40—41. Fig. 2.

⁴⁸ Paulovics, *Arch. Ért.* XLI (1927) 197 sk. old.

⁴⁹ Strzygowski, *Koptische Kunst* S. 253. No 9037—9038; Engelmann, *id. m.* S. 361; Wulff, *Beschreibung* III, 1 No 822.

⁵⁰ Conze, *Altertümer von Pergamon* I, 2 S. 324. Abb. 114; *Amtl. Ber. aus den königl. Kunstsammlungen* 35 (1913) S. 43, Abb. 22.

⁵¹ Wulff, *Beschreibung* ... II S. 181. No 824.

lelőhelyre szorítkoznak (Mainz,⁵² Köln,⁵³ Trier,⁵⁴ Vermand.⁵⁵) Ez utóbbiakat (a bonni-múzeum pogány és keresztény jelenetes darabjait) Engelmann hajlandó lett volna pannoniai eredetűeknek tekinteni, mivel a rajnavidékieket azonosoknak tartotta a pannoniaiakkal. De megjegyezte, hogy ezzel nem állítja azt, hogy azok itt is készültek Pannoniában. „Ellenkezőleg több jel arra vall, így a szoborábrázolások motívumai is, hogy ezek a ládácskák Keletről, valószínűleg Bizáncból származnak és onnan terjedtek el az akkor ismeretes egész világon.“ (Engelmann, *id. m.* 361. old.) Volbach a kölni daraboknak a vermandi darabokkal való szoros rokonságára mutat rá, valamint a galliai szarkofágok ikonografiaiilag egyező oráns típusaira s galliai eredetüket (Rheims?) hangoztatja.⁵⁶ Ficker⁵⁷ és Neuss ezeket kölni gyártmányoknak nézik, bár az utóbbi rámutat a Rajna-vidéki daraboknak a belga provinciával való kapcsolataira is.⁵⁸ Ficker a trieri Paulinus-szarkofág vereteit trieri gyártmányoknak tartja. Így ami e nyugati csoport keletkezési helyét illeti, nagy választék áll rendelkezésünkre. Az azonban kétségtelen, hogy a Magyarországon talált keresztény ládaveretekkel nincsenek kapcsolatban.

⁵² Braun, *Altchristliches Relief*. Bonn. Jb. 13 (1848) S. 141 ff. Taf. V—VI; Achelis, *Denkmäler altchristlicher Kunst in den Rheinlanden*. Bonn. Jahrb. 126 (1921) Taf. IX, 2; Volbach, *Metallarbeiten...* S. 24—25, Taf. IV; Lehner, *Führer durch das Provinzialmuseum in Bonn*² (1924) Taf. XXVIII; Neuss, *Die Anfänge...* S. 51, Fig. 28.

⁵³ *Sammlung Niessen* I. S. 187 N° 3664. Abb. auf S. 254; *Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz*. Köln VI, 1—2, S. 293, 299, Abb. 139.; Volbach *id. m.* S. 25, Taf. IV.; Neuss, *id. m.* S. 51, Fig. 31—32. — Fr. Fremersdorf szíves közléséből értesültem, hogy az utóbbi időben még eddig kiadatlan 2 ládaveret töredék került elő. Az egyik az Istenanyát Petrus és Paulus közt ábrázolja, egy másikon pedig a tüzeskemencében szenvedő három ifjú ábrázolásai szerepelnek. V. ö. *Germania* XV (1931) S. 169 ff.

⁵⁴ Becker, *Zu den am Rhein, in Trier und in Vermand gefundenen altchristlichen Bronzereliefs*. Byz.-neugriech. Jahrb. IV (1923) S. 85; Volbach *id. m.* S. 81—82. Taf. IV. *Germania* XV (1931), S. 169—175, Abb. 6.

⁵⁵ Danicourt, *Rev. arch.* 1896. p. 91. fig. 19.; Eck, *Les deux cimetières Gallo-Romains de Vermand et de Saint Quentin*, 1891. pp. 203 table XIV; J. Pilloy, *Études sur d'anciens lieux de sépultures dans l'Aisne* 1895, T. 13, 1; Neuss, *id. m.* Abb. 29.

⁵⁶ Volbach, *id. m.* S. 22, 24—25.

⁵⁷ Ficker, *Altchristliche Denkmäler und Anfänge des Christentums im Rheingebiet*. 1914 S. 34.

⁵⁸ Neuss, *Zeitschrift für christ. Kunst* XXVIII (1915) S. 110; Neuss, *Die Anfänge...* S. 51 f.

A magyarországi ládaveretekről először Hampel jelentette ki,⁵⁹ hogy a *pannoniai ízlést érdekesen illusztrálják a Kr. u. IV. században*. Engelmann, mint fentebb láttuk, bizánci eredetűeknek tartotta ezeket. Supka a veretek közös gyárát nem ismeri el, egyeseket syriaiaknak tart, másokat Konstantinápolyra visz vissza.⁶⁰ Volbach feltételezi, hogy lelhelyük közelében készültek. Ugyanaz a gyár, mely a mainzi Central-Museumba került keresztény ládaveretet készített, szerinte pogány ábrázolású darabokat is gyártott, melyek Dunapentelén kerültek elő s a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül ma a Central-Museumba (0. 4653) s a berlini Völkerkunde-Museumba kerültek.⁶¹

Szerintünk a magyarországi keresztény ládaveretek a pogány ábrázolású veretekkel együtt több helyi, pannoniai gyár készítményei.

Ha a keresztény jelenetes darabokat vizsgáljuk, akkor a szentendrei és császári darabok stilisztikailag szorosabban kapcsolódnak egymáshoz s valószínűleg egy mester alkotásai. A császári darabon szerepel a jó Pásztor, Dániel az oroszlánok vermében, a hegyi beszéd és Izsák feláldozása (7. kép). Ezek is kerek medaillonban szerepelnek s feltűnő a két Dániel jeleneten az alak egyezése. Egy másik császári veret is,⁶² mely egészen pogány mitologikus ábrázolású és a keresztény jelenetes ládaveret sírja melletti sírból való, e gyárból került ki. Ezen szerepel többek közt Pallas Athene, melynek beállítása megegyezik a szentendrei veret nagy medaillonjában ábrázolt Jupiter tartású fiatal császáréval (v. ö. 4. képpel). Az istennő is ugyanolyan magas támlájú trónuson ül, bal kezével sceptruma felső végét fogja, ki nyújtott jobbában pedig Nikét tartja. Engelmann már meg is jegyezte: „mivel öltönye testének felső részét is fedi, Athenára kell gondolnunk. Különben a fej és haj alkotottsága alapján inkább az állítólagos Konstantinápolyba került olympiai Zeus szobor utánzására gondolhatnánk.”⁶³ A dunapentelei (Intercisa) darabok egy másik helyi gyár, vagy legalább is egy másik mester termékei. Ezt a Dániel-jelenet és a Kánai-csoda ábrázolásai mutatják meg legélesebben (8. kép). E két csoport közt azonban

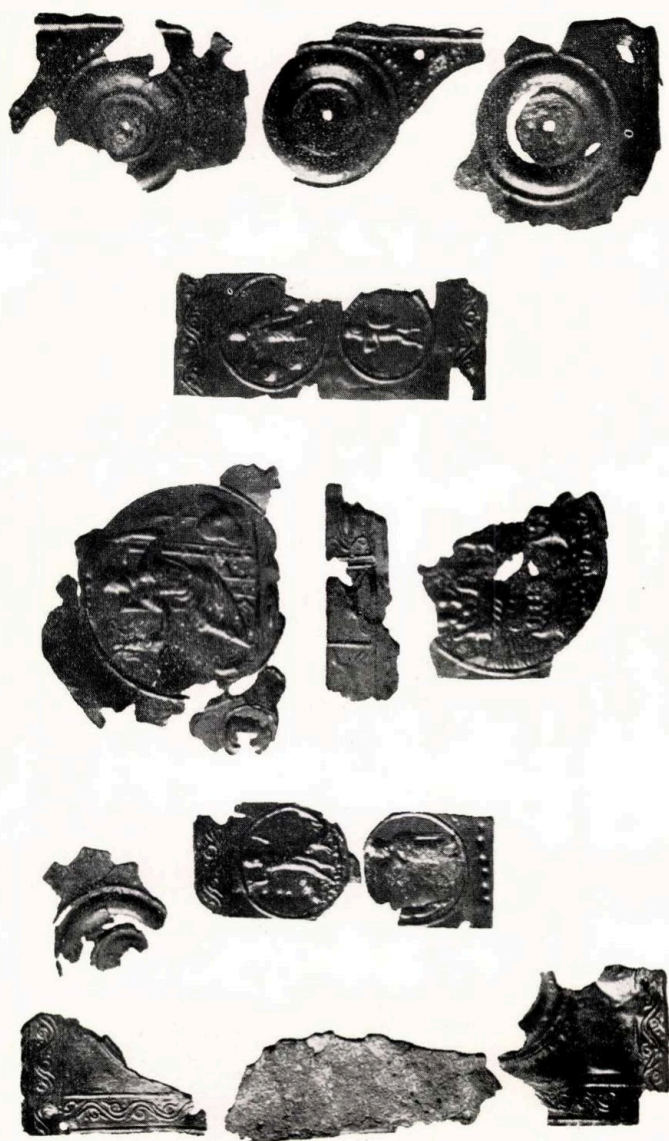
⁵⁹ Hampel, *Arch. Ért.* XXII (1902) 37 sk. old. különösen 47. old.

⁶⁰ Supka, *Röm. Quartalschrift* 27 (1913) S. 162 ff.

⁶¹ Volbach, *Metallarbeiten...* S. 22, 24. Ezekről a darabokról más helyen fogok beszámolni.

⁶² Hampel, *Arch. Ért.* XXII (1902) 37 sk. old., 14., 15. képek.

⁶³ Engelmann, *id. m.* 358 sk. old.

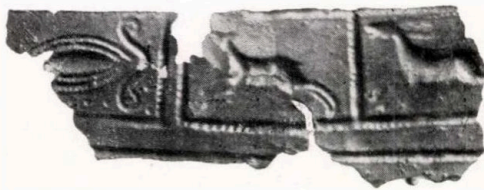
1. kép. Szentendrei ládaveretek.

2. kép. Részlet a szent-
endrei ládaveretből.

3. kép. Részlet a szent-
endrei ládaveretből.

6. kép. Egy kis lemez hátsó része
a szentendrei ládaveretről.

4. kép. A szentendrei ládaveret egyik medaillonja.

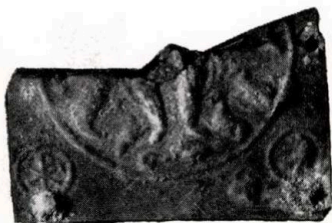
5. kép. Részlet a szentendrei ládaveretből.

7. kép. A császári keresztény lemezek (Magy. Nemz. Múz.).

8. kép. Dunapentelei ládaveret a mainzi Central-Museumban.

9. kép. Dunapentelei ládaveret részlete
(Magyar Nemz. Múz.).

10. kép. Vermandi ládaveret.

12. kép. Vermandi ládaveret.

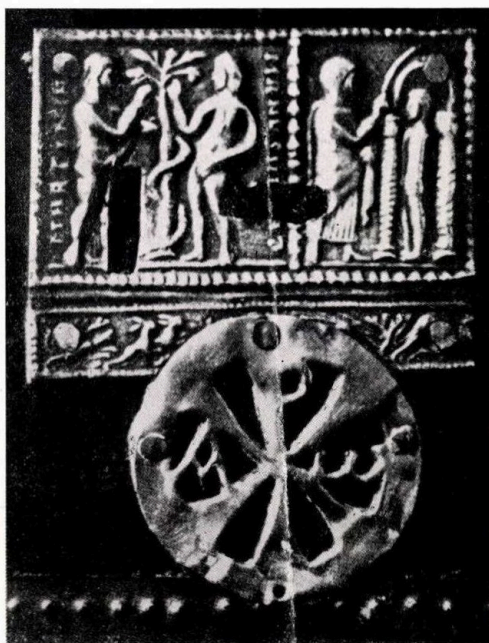
11. kép. Keresztény ládaveretek a bonni múzeumban.

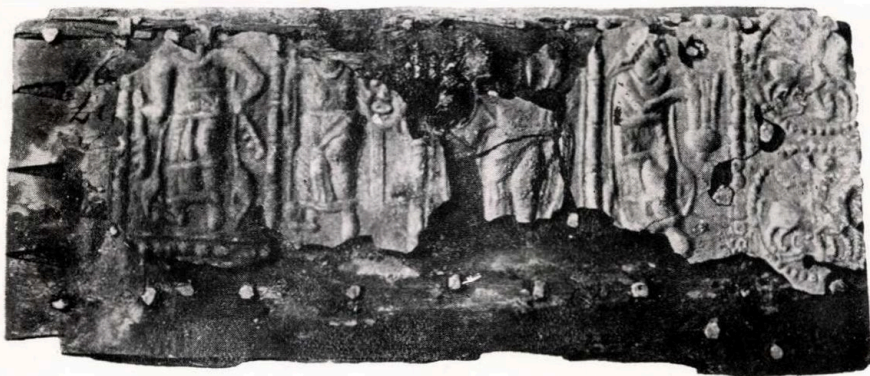
13. kép. Commodus medaillonja. (British Museum)

14. kép. Diocletianus medaillonja

15. kép. Paulinus-szarkofág veretei Trierből.

16. kép. A lovasberényi ládaveret részlete.

17. kép. A pölöskei törhüvely részlete.

kapcsolat áll fent. Mind a két csoport veretein szerepelnek az apotropaionok, melyek a pogány ábrázolású darabokon is előjönnek.⁶⁴

A szentendrei példány keresztény ábrázolásairól kimutatható, hogy azok a *Róma-városi keresztény művészet hatása alatt állanak*. Ez áll az intercisai csoportra is. Ez utóbbiak közül két darabon egy-egy medaillonban Péter és Pál apostolok egymás felé néző portraitja⁶⁵ is látható nevük maradványaival: ..VLV. és .ETR... Beckernek is feltűnt ez a medaillon s az, hogy itt ép az a két apostol szerepel, akik Róma patronusai, bár *Itáliában* éppen ilyen ládaveretek nincsenek.⁶⁶ Az itáliai-római mintaképek, a katakomba-festészet megtermékenyítőleg hatottak a pannoniai keresztény-római falfestészetre is. Pécs (Sopianae) ókeresztény temetőjének egyik cubiculumában ott látjuk a szepulkrális gondolatkörből vett jelenetek közt Ádámot és Évát az almafa alatt, a jó Pásztort, a Jónás-jelenetet, Noét a bárkában, Máriát Jézussal az ölében, a három királyok imádását, valamint Péter és Pál apostolokat a Nagy Constantinus-féle Krisztus-monogram két oldalán.⁶⁷ Ezzel kapcsolatban helyénvalónak tartjuk megemlíteni azt is, hogy Szombathelyen, hol Quirinus sisciai püspök vértanú halált halt és bazilikája volt, két keresztény festő sírköve került elő, kik oda messzi idegenből vándoroltak, mint zarándokok.⁶⁸

A pannoniai ládaveretekre jellemző, hogy a keresztény jelenetek legalább az eddig ismeretes példányokon, sohasem tiszta keresztény környezetben jelennek meg. A szentendrei példánynál már láttuk ezt. Két intercisai darabon Meduza-fő és egy női portraitfej szerepel Péter és Pál apostolokat ábrázoló medaillon mellett s köztük apotropaionok töltik ki a teret. (8. kép). Egy harmadik intercisai darabon a keresztény jelenetek mellett Orpheus is jelen van egy lemezkén, melynek sarkaiban Nagy Con-

⁶⁴ Ilyenek pl. Engelmann, *id. m.* Taf. X; Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien* II (1926) Taf. X, 1.

⁶⁵ Egy hasonló kettős portait Péterrel és Pállal a Museo cristiano bronz diskusán Rómában szerepel. — Röm. Quartalschrift, 1888, S. 150 ff. De Rossi, *Bull. di arch. crist.*, 1864, p. 81; Venturi, *Storia dell' arte italiana* I (1901) p. 417, fig. 169.

⁶⁶ Becker, *Byz.-neugr. Jahrb.* IV (1923) S. 90.

⁶⁷ Szőnyi, *A pécsi őskeresztény sírkamara*. 1907. 1—91. old. 1—34. képek I—X. tábl.; Nagy L. *Die römisch-pannonische dekorative Malerei*. Roem. Mitt. XLI (1926) S. 127 f.

⁶⁸ C I L III. 4222; Diehl, *Inscr. lat. christ. vet.* 2208.

stantinus-féle Krisztus-monogramm és galamb jönnek elő, de ott találjuk még Jupitert kétszer, Minervát, Mercuriust kétszer, Marst háromszor.⁶⁹

A császári ládavereten a keresztény jelenetek mellett az évszakok és a hét istenségei fordulnak elő.⁷⁰

*A keresztény jeleneteknek szinkretisztikus vegyítése a pogány mitológiával s az apotropaionok nagy szerepe a tartomány északi részének keresztény hitéletére világít rá. A mitologikus ábrázolások művészeti vizsgálata pedig a hellenisztikus keleti művészet Pannoniában való nagy térfoglalását mutatja.*⁷¹ Pannonia már a Duna mentén való fekvésénél fogva ütköző pontja lett Kelet és Nyugat érintkezésének. A keleti hatás már a Kr. u. II. századdal megkezdődött s hogy a IV. században sem szűnt meg, azt a pannoniai ládaveretek díszítései is bizonyítják. A Duna mentén a keleti elem, a kisázsiai görög, szír, egyiptomi és zsidó nagy szerepet játszik.⁷² A zsidók Esztergom és Dunapentele közt tömegesen telepedtek le.⁷³ A szírek Intercisában⁷⁴ egy külön kis telepet alkottak s oly nagy volt a keleti elem összetartása, hogy a keleti származású katonák a tartomány más városából is szolgálati éveiknek letelte után ide vonulnak vissza honfitársaik közé.⁷⁵ A Pannoniába került keletiek közt előfordul keresztény is.⁷⁶ Így érthető, ilyen környezetben, hogy a keresztény ládavereteken a keleti babona is szóhoz jut az apotropaionok és a hét isteneinek ábrázolásában. De hogy egy keleti szektára gondoljunk,

⁶⁹ Supka, *id. m.* Fig. II. Mi 9. képünkön csak a keresztény jeleneteket adtuk vissza.

⁷⁰ Hampel, *Arch. Ért.* XXII (1902) 38. sk. old. 12—13. képek; Supka, *id. m.* Fig. I. A mi 7. képünk e ládaveretnek csak a keresztény tárgyú ábrázolásait mutatja be.

⁷¹ A pannoniai-római művészet irányváltozásaira útmutatást adnak a következő cikkek: Kuzsinszky, *Magyarország emlékszerű maradványai a római korból.* A Beöthy-féle A művészetek története I. 513—542 old.; Hekler, *Öst. Jahreshefte* XV (1912) S. 174 ff; Hekler, *Kunst und Kultur Pannoniens in ihren Hauptströmungen.* Strena Buliciana S. 107—118; Nagy L., *Roem. Mitt.* XLI (1926) S. 79 ff; Nagy L., *Magyarország a rómaiak korában. Magyarország Vereckétől napjainkig* I (1930) köt. 21—49. old.

⁷² V. ö. Dobiaš, *Orientální vlny v římském Podunají.* Mélange Bidlo 1928.

⁷³ *C I L III* 3688. 10501. 10599. 10614.

⁷⁴ Irodalmára lásd: Paulovics, *A dunapentelei római telep* (Intercisa) (Die römische Ansiedlung von Dunapentele). *Archaeologia Hungarica* II (1927).

⁷⁵ Nagy L., *Arch. Ért.* XL (1923—1926) 114—121. old.

⁷⁶ *C I L III* 4220.

arra még elég adatunk nincs. A keresztény jelenetek mellett a mitológia istenei a keresztények szemében a démonokat képviselték,⁷⁷ melyektől ép a vereteken ábrázolt ó- és újszövetségi jelenetek személyeihez intézett imával lehet megszabadulni,⁷⁸ s a ládaveretek keresztény ábrázolásai is mutatják, hogy azok részben szepulkrális célokra készültek.

Ami a ládaveretek művészi jellegzetes vonásainak eredetét illeti, helyesen utalt már Supka keletre, hellenisztikus mintaképekre, vagy Drexel, aki a futó állatalakos kis mezőkben az alexandriai frizdekoráció utolsó megnyilvánulását látja.⁷⁹ Ilyen állatalakos kis mező szerepel a szentendrei lemezen, két dunapentelei darabon és több pogány jelenetű ládavereten.⁸⁰ Volbach a Londonban levő Proiecta menyegzői ládáján a csavartvonalas dísz (Schnurornament) felhasználását és az alakoknak árkádok alatt való megjelenését szíriai és keleti hatásokra viszi vissza, melyek ez időben Rómában találkoztak.⁸¹ Ezek az utóbbi díszítő elemek a pannoniai ládikákon is jelentkeznek, melyekre ép úgy jutottak el a Kr. u. IV. században, mint ahogy Pannoniában már korábban (a Kr. u. II. század II. felében, vagy a III. században) is a hellenisztikus jelenetek jellegzetessé tették a pannoniai kőfaragó műhelyek termelését.

Pannoniában a IV. században virágzó helyi iparág a trébelt bronz lemezekkel dolgozó eljárás, mely sok idegenből jött munkást, félművészt is foglalkoztathatott, de valószínűbb, hogy a különböző művészi gőcpontokból kapott mintalapok után dolgozott. Ezek a műhelyek nemcsak a faládikák díszítéseit állították elő. A ládavereteken látható figurális ábrázolásokat, ornamenseket felhasználják szíjvégekre, övdíszítésekre ugyanazon trébelő tő segítségével kiverve. A lovasberényi (16. kép), az egyik dunapentelei⁸² vagy a szentistváni ládaveretek kis Bellerophon-ábrázolá-

⁷⁷ Dieterich, ΑΓΓΕΛΟΣ I (1925) S. 1 ff.

⁷⁸ V. ö. Michel, *Das Gebet und Bild in der frühchristlichen Kunst*.

⁷⁹ Drexel, *Bonn. Jahrb.* 118 (1909) S. 224. Itt a trieri Paulinus szarkofág hasonló vereteiről beszél. 15. képünk. V. ö. A. Ξυγγόπουλος, Πλάξε τραπέζης χριστιανική. Αρχ. Εφ. 1914. S. 71–84.

⁸⁰ Ilyen pogány veretek láthatók: Hampel, *Arch. Ért.* I (1881) 141. old.; Engelmann, *id. m.* S. 355. Abb. 2.; Römer-Desjardins, *Monuments épigraphiques du Musée National Hongrois* (Acta Musei Nationalis Hungarici) XIV; Hampel, *Arch. Ért.* XXII (1902) 45. old., 15. kép.

⁸¹ Volbach, *id. m.* S. 6.; M. T. Tozzi, *Il tesoro di Proiecta*. Rivista di archeologia cristiana IX (1952) p. 279–314.

⁸² Engelmann, *id. m.* Taf. X.

sait megtalálni a szombathelyi városi és megyei múzeum és a budapesti Nemzeti Múzeum kis szíjvégein, vagy a zágrábi Nemzeti Múzeum római vaszabláján.⁸³ A 17. képünkön bemutatjuk a pölöskei törhüvely egyik oldalának részletét,⁸⁴ melyen kerek medallionban egyszerűsített kompozícióban és kereszt nélkül látjuk a császári lemezen is előforduló hegyi beszéd jelenetét.

A trébelt lemezek helyi készítése mellett bizonyít az is, hogy a ládikák legsűrűbb előfordulási területén egy trébeltő tő is előkerült. Az Esztergomi Városi Múzeum gyűjteményében találtam egy trébeltő tövet, mely négyszögű gyöngysor-keretben Fortunát ábrázolja, amint egyik kezében a kormánylapátot fogja, a másikban pedig bőségszarut tart.⁸⁵ Ez kétséget kizáróan ilyen ládaveret díszítésének előállítására szolgált. A múzeum Némethy Lajos plébános gyűjteményével együtt kapta, aki évtizedekig volt Budapesten, ott aquincumi régiségeket gyűjtött, s csak nagyon kevés brigetioi tárgya volt. Ha ma már a lelőhelyét pontosan nem is állapíthatjuk meg, de mindenesetre a Közép-Duna folyása mellől való.⁸⁶

Ládavereteink gyárát is e vidéken kell keresni. De ez a trébelt díszítő eljárás nagyobb multra nézett vissza a Duna völgyében.⁸⁷ A Dráva-Száva közén is már a korábbi századokban virágzott. Sirmium bronzművessége híres volt,⁸⁸ Sisciából pedig a Zágrábi Nemzeti Múzeum nagyon sok trébelt bronzlemezt őriz. Van köztük sok ólom relieffel díszes is, melyek a mi ládavereteinkkel szoros kapcsolatba hozhatók. Sisciának szerepére jellemző, hogy a pécsi ládavereten Róma istensége körül csoportosulnak egyrészt Konstantinápoly és Karthago, másrészt Nicomedia és Siscia.⁸⁹ Technikailag a mi ládavereteink körébe utal-

⁸³ Rhé, *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* I (1907) 189—191. old.

⁸⁴ Bella, *Arch. Ért.* X. (1890) 362—364. old.

⁸⁵ V. ö. vele a butumi ezüst tál ábrázolását. *Arch. Anz.* 1908. p. 159. fig. 8.

⁸⁶ Most csak utalunk erre a darabra, amelynek publikációját és a technikai kérdések tárgyalását Paulovics műve számára engedték át. A mi lemezeink technikai elkészítése megegyezett a *tensa capitolina* lemezeivel.

⁸⁷ V. ö. Drexel, *Römische Paraderüstung*. Strena Buliciana. S. 55—72; Woelcke, *Germania* XIV (1930) S. 149—153; Welkow, *Bulletin de l'Institut archéologique bulgare* V (1928/1929) p. 13 seq. Table III—V.

⁸⁸ Patsch, *Zur Geschichte von Sirmium*. Strena Buliciana. S. 231.

⁸⁹ Hampel, *Arch. Ért.* I (1881) 141. old.; Engelmann, *id. m.* S. 355. Abb. 2. Teljes irodalmát is adja. Már Mommsen megjegyezte: „So hat auf die Aufnahme der letztgenannten Stadt ohne Zweifel die Herstellung des Geräths in Illyricum eingewirkt und wird kein verständiger Forscher die abenteuerli-

ható a *tensa Capitolina* is, mely inkább a III. század első felébe helyezendő, mint a II. század végére. Ennek a még pontosabban meg nem határozható műhelyével (Aquileia?) van kapcsolatban a délpannoniai bronzvereteket készítő műhelyek III. századi tevékenysége. A IV. században Dél-Pannoniából húzódik felfelé a trébelő bronzműhelyek tevékenysége, mely a Közép-Duna mentén a hellenisztikus művészet hagyományaival nemesíti meg darabjait. A bronz művéség virágzásának egyik jele az is, hogy a Duna vidékén 320 közt és 350 táján és Julianus alatt óriási mennyiségben utánozzák a bronz apró pénzt is, melyek számos elszórva jelentkező hamisító bandák alkotásai. Az egyik hamisítványcsoport vésnöke keresztény volt, aki, ahol csak tehetett, oda bigyesztette a kereszt jelét.⁹⁰

A ládaveretek gyárainak működése a IV. század vége felé szünt meg. Az V. századi emlékek, melyek nagyobb számmal ismeretesek a római birodalom más helyeiről, már új formával és új művészi szellemmel vannak telítve.

Nagy Lajos.

chen Combinationen billigen, welche ein früherer Herausgeber daran geknüpft hat.“ V. ö. Strzygowski, *Die Calenderbilder des Chronographen vom Jahre 354*. S. 26.

⁹⁰ Alföldi, *Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und Nachbarländern*. Numismatikai Közlöny. XXV (1926) 37—48. old.